

Ron Propst

Framvoksteren av BLI-passiv i eldre nordisk*

I denne artikkelen skal eg ta føre meg BLI-passiv i eldre fastlandnordisk.¹ Den moderne versjonen av fastlandnordisk, dvs. dansk, norsk og svensk, har tre ulike måtar å uttrykke passiv på: 1. den såkalla S-passiv, 2. omskrivinga *bli* + perfektum partisipp (heretter: PP), og 3. omskrivinga *vere* + PP. Av desse tre passivkonstruksjonane er BLI-passiv hyppigast i dansk og norsk (jf. Faarlund et al. 1997:524; Mikkelsen 1975:379ff.). I svensk derimot konkurrerer denne konstruksjonen med S-passiv, som faktisk har eit mykje større bruksområde enn BLI-passiv (sjå Engdal 1999). VERE-passiv er i alle desse tre språka nokså marginal.

BLI-passiv har eit vidt bruksområde som dei følgjande eksempla viser:

(1a) Bilen är på verkstaden och blir reparerad.	<i>svensk</i>
(1b) I går blev der set en slange i parken.	<i>dansk</i>
(1c) Kan du sjå til at kua blir mjølka i morgon?	<i>norsk</i>
(1d) Hun er ofte blevet anholdt for spritkørsel.	<i>dansk</i>
(1e) Yngelen blir som regel utsett i mai.	<i>norsk</i>
(1f) Det vart dansa til langt på natt.	<i>norsk</i>

* Granskinga som eg presenterer her er ein del av eit større forskingsprosjekt som har blitt støtta av Forskringsrådet for humanistiske vitenskapar, som blir finansert av Den nederlandske organisasjonen for vitenskapleg forskning (NWO), stipend nr. 300-74-019.

¹ Termen BLI-passiv i denne artikkelen viser til dei passivomskrivningane i både dei eldre og moderne fasane i nordisk der anten former av verbet *bli*, respektive *blive* (i dansk), eller *verte*, respektive *varda* og *vorde*, fungerer som kopula. Likeleis står VERE-passiv for passivomskrivninga dei med ulike (historiske) formene for *vere*, *være* respektive *vara* som kopula.

BLI-passiv uttrykkjer først og fremst konkrete passive handlingar i notid, datid eller framtid, som i eksempla (1a-c). I perfektum uttrykkjer BLI-passiv ei passiv handling som anten er avslutta føre referansetida eller strekkjer seg inn i referansetida. Men det er sjølve handlinga som står i fokus og ikkje tidspunktet, sjå (1d). Vidare bruker ein i norsk BLI-passiv gjerne til å merkje av oppattekte eller habituelle handlingar i no- eller fortid (1e). Legg merke til at i setningar som (1e) har svensk og dansk i regel, og bokmål ofte S-passiv. I slike setningar er funksjonen til passiv-omskrivninga å generalisere fråsegna ved at den underforstådde agensen er generalisert eller uspesifisert. Dessutan er det mogleg å danne BLI-passiv av ein del intransitive verb, som i (1f). I svensk bruker ein likevel S-passiv i dette tilfellet (Engdal 1999:11).

Utanom hjelpeverb i passiv fungerer verbet *bli* òg som kopula i ein antikausativ konstruksjon, der kopulaet er kombinert med eit adjektiv eller eit perfektum partisipp. Denne konstruksjonen har typisk mutativ aksjonsart og merkjer av overgangen til ein (ny) tilstand.

Situasjonen i norrønt var heilt annleis når det gjeld passiv. Da var VERE-passiv den mest brukte forma, medan passivomskrivninga med *verða* var sjeldsynt.² Om bruken av BLI-passiv i norrønt er det lite skrive. Dei fleste filologane går heilt enkelt ut frå at han blei brukt på meir eller mindre same måte som i moderne dansk, norsk eller svensk (jf. Falk & Torp 1900; Nygaard 1906; Öhlin 1918 m.fl.). Heusler (1950:136), derimot, held ikkje BLI-passiv for å vere nokon riktig passivkonstruksjon: “Das Part. Pass. + *verða* ‘werden’ hat in der heimischen Prosa selten den rein passiven Sinn: die mit dem *verða* eignende Bedeutung ‘in der Lage kommen, von etwas betroffen werden’ blickt meistens durch [...]”. Heusler meiner at omskrivinga *verða* + PP heller fungerer som ein anti-kausativ konstruksjon som denoterer overgangen til ein ny tilstand (sjå ovanfor). Men dei eksempla han gjev, manglar kontekst, og dei kan føl-

² I avhandlinga si om passiv i klassisk gammalisländsk påpeiker Halbe at belegg på passivomskrivninga med *verða* utgjer mindre enn 0,5 % av alle ekserperte passivomskrivningar, dvs. medrekna dei belegg på VERE-passiv som uttrykkjer tilstandspassiv (1963:40).

gjeleg ikkje tydeleggjere synet hans.

Hanssen et al. (1975:152) meiner at passivomskrivinga *verða* + PP ofte uttrykkjer futurum i norrønt. Dessutan skal denne konstruksjonen hyppig ha modalt innhald, såleis at det ikkje er sikkert at handlinga som blir denotert av partisippet vil finne stad. Dette får gjerne gjelde klassisk gammalislandsk, men det samsvarar ikkje heilt med bruken i gammalnorsk. Med omsyn til *Konungs skuggsiá* har eg vist at trass i at passivomskrivinga *verða* + PP kan ha modalt innhald, så uttrykkjer ho først og fremst mutativ passiv (jf. Propst 1990).

Det som i alle fall går fram av litteraturen er at bruksområdet for BLI-passiv var mykje meir avgrensa i norrønt enn i dei moderne fastland-nordiske språka. Dette gjeld truleg fornsvensk og gammaldansk òg, sjølv om det aldri har blitt undersøkt nærare. Spørsmålet er no korleis omskrivinga *verða*, *varþa* eller *vortha* + PP kom til å utvikle seg frå ein nokså marginal passivliknande konstruksjon til den mest brukte passivforma. For å kunne svare på dette spørsmålet må ein tilbake til opphavet til forma. Derfor er målet med denne studien i første omgang å bestemme bruken av BLI-passiv i dei mest arkaiske nordskandinaviske tekstane.³ Det vil vise seg at BLI-passiv sitt bruksområde i desse tekstane er særst avgrensa, og at seleksjonsvilkåra er einast semantisk motiverte. Vidare kjem eg til å rekonstruere utviklinga av BLI-passiv, som har funne stad i desse språka. Denne utviklinga blir drøfta utfrå grammatikaliseringsteorien (sjå Hopper & Traugott 1993; Heine 1993) og eg kjem til å vise at framvoksteren av BLI-passiv i norsk og svensk stort sett er ei følge av at kopulaet i passivomskrivinga gradvis blei avsemantisert, dvs. fekk avbleikt tyding. Før eg går over til eldre norsk og svensk, vil eg først undersøkje opphavet til sjølve konstruksjonen. Utviklinga i dansk synest å avvike frå den i norsk og svensk, derfor at bruken av BLI-passiv i den eldste gammaldanske teksten er meir moderne enn i jamgamle nordskandinaviske tekstar. Etter at eg har rekonstruert utviklinga av BLI-passiv i nordskandinavisk, vil eg derfor drøfte den avvikande situasjonen i den eldste fasen av dansk og gå inn på to moglege forklaringar av dette avviket.

³ For ei utgreiing om nord- og sørskandinavisk viser eg til Torp (1982:103ff.).

1. Opphavet til BLI-passiv

For å kunne få innsyn i korleis passivforma med *verða*, *varða* eller *vorthæ* i norrønt, fornsvensk, respektive gammaldansk, har oppstått og kva konstruksjonen opphavleg uttrykte, skal ein først inventarisere kva sjølve verbet *verða*, *varða* og *vorthæ* tydde i desse språka. Dette er gjort i (3) etter Heggstad et al. (1997), Söderwall (1884-1918) og Kalkar (1892-1901). På grunn av det kan ein bestemme kva for semantisk eigenskap ved verbet som er viktigast, sjå (4).

- (3) *verða* som hovudverb:
- bli (til).
 - bli, komme til, finnast.
 - hende, skje.
 - miste.
 - komme til å, måtte, få.

Det viser seg at *verða* og den svenkse, respektive danske motparten først og fremst denoterer ein overgang til ein ny tilstand. I tillegg til denne tydinga har verbet også modalt innhald ettersom det uttrykkjer naudsyn. Ei tyding som desse tydingane dreg med seg er framtid (jf. Bybee et al. 1994:258).

- (4) Aktionsartanalyse (jf. Abraham 1991:126)
- verða* 'bli' | >>>>> |-----|
- E₁ E₂

I (4) er handlingsstrukturen til verbet *verða* kartlagd. Denne strukturen gjeld sjølvstøtt og pendantane *varða* og *vorthæ*. Symbola i skjemaet står for følgjande omgrepa: E = *event point*, dvs. tidspunktet, da hendinga går føre seg på tidsaksen. Symbola >>> står for ei hending som utviklar seg mot sitt teliske mål, --- står for ein tilstand, medan teiknet | attgjev

grensa for (del-) fasane i handlingsstrukturen. Handlingsstrukturen i (4) viser at *verða* er eit tvifasa verb som har ein tilnærmingfase (E₁) og ein resultatfase (E₂).

Utviklinga av sjølv passivomskrivinga med *verða* er på det næraste knytt til verbet si aksjonsart. Heine (1993:31-32) har påvist ein del hendings-skjema som moglege kjelder for hjelpeverb. Eit av dei grunnleggjande skjema uttrykkjer nettopp ei endring i ein tilstand, der den nye tilstanden står i predikatet, sjå (5).

(5) X blir Y

Heine går visst nok ikkje inn på passiv i studien sin, men Haspelmath si typologiske gransking av grammatikalisering av passivmorfologi viser at passivomskrivingar gjerne utviklar seg frå dette skjemaet, òg (1990:38ff.). Heine skil fire diakrone delprosessar i utviklinga frå hovudverb til hjelpeverb, nemleg avsemantisering, avkategorialisering, enkliste og erosjon. I og med at *bli* i moderne fastlandnordisk ikkje er avkategorialisert, vil eg her berre gå inn på avsemantisering. Ifølgje Heine (1993:54) går avsemantisering føre seg i tre fasar:⁴

1. Opphavet til passivkonstruksjonen er det konkrete hendings-skjemaet. Verbet har full leksikalsk tyding og komplementet sitt viser til eit konkret objekt.
2. Verbet har framleis full leksikalsk tyding, men komplementet viser snarare til ein dynamisk situasjon enn til eit konkret objekt. Det inneber at komplementet er eit adjektiv eller eit perfektum partisipp.
3. Verbet og det verbale komplementet sitt dannar ei eining som semantisk sett ikkje kan analyserast. Det ber i seg at det finst ein eller fleire aspektar ved konstruksjonen som ikkje kan førast tilbake til ein av delane, f.eks. ein underforstådd agens.

⁴ Heine si fasering verkar å vere litt for grov for denne studien, ettersom det er meininga å drøfte utviklinga av BLI-passiv heller detaljert. Derfor kjem eg til å dele opp avsemantiseringa i fleire fasar som kvar for seg viser ein delprosess i denne utviklinga. Dersom det er tenleg vil eg vise til Heine si fasering, òg.

Dei første belegga på Heine sitt hendingsskjema i nordisk finn ein i runeinnskriftene frå vikingtida, som eksemplet i (6) frå eldre gammaldansk.

- (6) han uarþ tauþr a suǫþiaupu
han vart daud i svearíke
'Han døydde i Svealand.' (ca. 950. DR 216)

I (6) er *uarþ* kombinert med adjektivet *tauþr* 'død', og denne konstruksjonen uttrykkjer overgangen til ein ny tilstand. Dette eksemplet er såleis eit eksempel på fase to i avsemantiseringa.

2. Eldre norsk og svensk

Steg 1: Urkonstruksjonen

I og med at BLI-passiv er ei samgermansk utvikling synest sjølv kimen til konstruksjonen å liggje i førhistorisk tid. For å få greie på den opphavslege bruken av BLI-passiv må ein derfor ty til dei mest arkaiske norske og svenske tekstane, dvs. runeinnskriftene frå vikingtida og dei lovtekstane som i stoff og språkleg form er eldst, nemleg *den eldre Gulatingslova* og *äldre Västgötalagen* som begge truleg går tilbake til 10. hundreåret. BLI-passiv er relativt sjeldsynt i lovtekstane, særleg i *den eldre Gulatingslova*, der han berre utgjer 12,4 % av det totale talet på passivkonstruksjonar (n = 129). Dessutan førekjem BLI-passiv i sær avgrensa kontekstar i både *den eldre Gulatingslova* og *äldre Västgötalagen*, sjå (7a-c).

(7a) runesvensk

þiupþreipr : reisþi : stein : þisa : eftir : biurn : buta : sin : ar : uarþ : hauin
Tjudred reiste stein denne etter Björn mann sin som vart drepen
'Tjudred reiste denne steinen etter Björn, mannen sin, som vart drepen.'
(tidleg 900-talet. Ög 93)

(7b) tidleg gammalnorsk

Ef Maðr verðr drepinn í forum utí.
 of man blir drepen í fred ute
 ‘Om nokon blir drepen på ferd.’

(Gula 82r01)

(7c) eldre fornsvensk

Uarþær lekæri barþær þæt skal e v gilt uaræ.
 blir gjøglar slått det skal alltid ubøtt vere
 ‘Ein skal aldri bli botelagt om ein bankar opp ein gjøglar.’

(VgL: FB 14)

Det syner seg at BLI-passiv nesten utelukkande står i avhengige spørjesetningar, som i (7b), eller vilkårssetningar som i (7c), og denoterer mest tenkte eller mogelege handlingar. Men det er truleg ei direkte følge av genren ettersom lovtekstar gjerne inneheld mange hypotetiske eksempel og vilkår. Belegga frå runeinnskriftene synest å stadfeste dette. Vidare er det påfallande at kopula *verða*, respektive *varða*, stort sett blir kombinert med perfektum partisipp av adversative verb med perfektiv aksjonsart.⁵ Eit utval av desse verba, i normalisert norrønt eller fornsvensk, finst i (8).

- (8) *berja* ‘slå’, *drepa* ‘drepe’, *fanga* ‘ta til fange’, *fella* ‘forklare skyldig’, *hugga* ‘slå i hel’, *sarga* ‘skade’, *svikja* ‘forråde’, *taka* ‘ta (på fersk gjerning)’

Sams for desse og andre tidlege belegg på BLI-passiv er at dei uttrykkjer ein overgang til ein tilstand, d.e. mutativ passiv. Dermed svarar konstruksjonen til hendingskjemaet i (5), jamvel om BLI-passiv likesom konstruksjonen i (6) representerer den andre fasen i avsemantiseringa. Ein passivkonstruksjon som i (7a) kan ein derfor gjerne omskrive på følgjande måte:

⁵ Adversative verb er verb som denoterer ei hending som har lagnadstunge følgjer for den partisipanten hendinga går ut over.

- (9) buta : sin : aR : uarþ : hauin
 ‘sin man som vart ein drepen ein.’

For å få grep på seleksjonskriteria til kopula *verða/varða*, har eg jamført ein gammalnorsk og ein fornsvensk omsetjing med deira respektive gammalfranske original. Det handlar om *Strengleikar*, som er ei gammalnorsk omsetjing frå kring 1230 av dei gammalfranske *lais* og den fornsvenske *Herr Ivan Lejonriddare* som truleg vart omsett direkte etter Chrestien de Troyes sin høviske roman *Le chevalier au lion* i 1303. Omsetjingar frå gammalfransk er etter mitt syn å føretrekkje framfor omsetjingar frå latin i denne samanhengen, sidan gammalfransk berre hadde ein måte å uttrykkje passiv på: omskrivinga *estre* ‘vere’ + PP. Ettersom den motsvarande nordiske passivforma, VERE-passiv, fungerte som default passiv i både norrønt og fornsvensk, skulle ein kunne gå ut frå at omsetjarane gjennomgåande kunne ha valt *vera* eller *vara* + PP som omsetjing for dei gammalfranske passivkonstruksjonar utan å gå mot språkkjensla si. Likevel valde dei *verða*, respektive *varða* + PP i nokre tilfelle. Jamvel om omsetjarane ikkje hadde vore særleg flinke, er det trygt å anta at desse avvika frå originalteksten er framkalla av språkkjensla. Jamfør eksempla i (10) frå *Strengleikar* og (11) som er frå *Herr Ivan Lejonriddare*.

- (10a)
 Ef þu *verðr* her *funnin* þa munu þeir pina þec ok drepa þec með spiotom.
 om du blir her funnen da vil dei pine deg og drepe deg med spyd
 ‘Om du blir funnen her da kjem dei til å pine deg og drepe deg med spyd.’
 (Str [Jonet] 240,20-21)

- (10b)
 si vus i *esteieʒ* *trovee* || mut en seriëz turmentee
 om de her vere.2PL.IMP.IND funnen mykje der vere.2PL.FUT2 pint
 ‘Om du blir funnen her da vil dei pine deg fælt.’
 (Yonac ll. 405-06)

I (10a) står *verða* + PP i ei vilkårssetning innleidd med *ef* ‘om’ og uttrykkjer ei hypotetisk passiv handling, dvs. ei handling som er tenkjeleg eller

mogleg. Legg merke til at sjølv om *finna* i og for seg ikkje er eit adversativt verb, er konsekvensane lagnadstunge. Om ein jamfører dette med dei motsvarande linene i originalteksten (10b) viser det seg at omsetjaren har følgd originalet nesten ordrett. Den gammalnorske passivforma svarer til ein *estre*-passiv i imperfektum indikativ. I vilkårssetningar innleidde med subjunksjonen *si* 'om' denoterer denne verbalforma ei tenkjeleg eller mogleg handling (Moignet 1976:243). I *Strengleikar* blir passivomskrivinga med *verða* mest brukt til å uttrykkje ei hypotetisk handling, jamvel om ho kan uttrykkje framtid, òg. Typisk for denne konstruksjonen er likevel at *verða* berre blir kombinert med verb som alle saman denoterer ei handling som har lagnadstunge følgjer for subjektet i setninga.

Herr Ivan Lejonriddare vart omsett drygt sytti år seinare, og det kan merkast på bruken av *varþa* + PP. I denne teksten har BLI-passiv eit større bruksområde jamført med både *den eldre Gulatingslova*, *Strengleikar* og *äldre Västgötalagen*. For det første uttrykkjer *varþa* + PP i presens både hypotetiske og framtidige handlingar. Men i denne teksten står denne konstruksjonen òg i preteritum, der han denoterer overgangen til ein tilstand (mutativ passiv). Vidare blir *varþa* kombinert med perfektum partisipp av perfekte verb anten dei er adversative eller ikkje. Likevel svarer heile 36,8 % av BLI-passiv i denne teksten til dei tronge seleksjonsvilkåra som gjeld i førnemnde tekstar, jf. eksempel (11).

(11a)

Forbannaðh varde *thiin fula tunga!*
forbanna bli.3SG.PRES.SUBJ din onde tunge
'Forbanna vere di onde tunge!'

(Ivan l. 577)

(11b)

La vostre leingue soit *bonie || que tant*
den Dykkar tunge vere.3SG.PRES.SUBJ forbanna som mykje
i a d' escamonie
der ha. 3SG.PRES.IND av avføringsmiddel
'Forbanna vere tunga di, som er så ond.'

(Yvain ll. 615-16)

Det går fram av eksempla (10)-(11) at bruken av BLI-passiv og seleksjonsvilkåra til kopula *verða/varða* i *Strengleikar* svarer nøyaktig til bruken av BLI-passiv i dei to mest arkaiske fastlandnordiske lovtekstane, medan ei yngre omsetjing som *Herr Ivan Lejonriddare* viser ein meir moderne, utvida bruk. På grunn av desse fakta går eg ut frå at bruken av omskrivinga *verða/varða* + PP i *den eldre Gulatingslova* og *äldre Västgötalagen* faktisk representerer den mest arkaiske fasen i utviklinga av BLI-passiv.

Valet av *verða*/*varða* som kopula i passivomskrivninga kan avgjerast ved hjelp av følgjande kriteria, sjå (12).

(12a) semantisk sett er *verða/varpa* eit hovudverb:

a. *verð*^ə/*var*^əpa ‘bli’ | >>>> | ----- |
E₁E₂

b. modal semantikk

(12b) seleksjonsavgrensingane

a. *verð*a/*var*þa + PP/___ [+ perf]

b. *verða*/*varða* + PP/____ [+ adv]

Desse avgrensingane svarer stort sett til tydinga omskrivinga *verða* + PP har i den mest arkaiske fasen av gammalnorsk og fornsvensk, som vi har sett ovanfor.⁶

⁶ Legg merke til at desse seleksjonsavgrensingane ikkje er typiske for denne fasen i nordskandinavisk, men dei synest òg ha bestemt bruken av passivomskrivinga *weorðan* 'bli' + PP i tidleg gammalengelsk (jf. Frary 1929). Ei stikkprøve i Beowulf viser at passivomskrivinga med *weorðan* ofte står i adversative konstruksjonar.

(1) Hē mid Ēotenum wearð | | on fēonda gewæld forð forlācen | | snūde
han med Jutar vart til fiende.GEN makt bort sviken snart
forsended.

bort-send

‘Hos Jutane blei han forrådd til fienden, og snart derpå vart han bannlyst.’

(Beowulf ll. 902-04)

Steg 2: Tydingsbleiking

Eit nytt steg ser vi i tekstar som vart skrivne på 1200- og 1300-talet, som dei gammalnorske tekstane *Barlaams saga ok Josaphat* (omkring 1250) og *Konungs skuggsiá* (ca. 1260) og dei fornsvenske tekstane *ett fornsvenskt legendarium* i handskrifta *Codex Bureanus* (omkring 1300), *Erikskrönikan* (1330-talet) og *Herr Ivan Lejonriddaren* (frå 1303), med fleire. I desse tekstane gjeld stort sett dei same vilkåra som i steg 1 når det gjeld bruken av BLI-passiv, men med eitt unntak. I dette steget blir kopulaet *verða/varða* kombinert med perfektive verb, uansett om dei er adversative, dvs. lag-nadstunge, eller ikkje.

(13a) *mæla* og *gera*

Þat er oc manvit at halda alla luti [...] þa sœm mæltir værða eða gœrvir det er òg mannvit at halde alle ting dei som sagde blir eller gjorde manna millim.

menn mellom

‘Det er òg bra å gøyme alle ting som blir sagde eller avtala mann og mann imellom.’

(Kgs 65, 13-15)

(13b) *skapa*

Af þy hur waar fru warþ først scapath

av det koss vår frue vart først skapt

‘Korleis vår frue blei skapt.’

(Bur 3, 1)

(13c) *kyssa*

marghin røder mwn ward tha kust || som aldrig kystes

mang raud munn vart da kyst som aldri kyste-PM

sydhan aff hiertans lust

sidan av hjartans lyst

‘Da vart mang ein raud munn kyst så heitt, som det aldri blei kyst sidan.’

(EK ll.121-22)

Som i første steget denoterer omskrivinga *verða/varða* + PP i desse eksempla mutativ passiv. Det som er nytt i dette steget er at kopulaet *verða/varða* blir kombinert med perfektive verb, uansett om dei er adver-

sative (lagnadstunge) eller ikkje. Dessutan synest konstruksjonen ikkje lenger vere avgrensa til hypotetiske fråsegn. Denne utvida bruken av BLI-passiv er eit typisk teikn på avsemantisering eller generalisering av tydinga til kopulaet. For i denne funksjonen har verbet *verða/varða* mista ein del av sitt leksikalske innhald, nemleg adversativiteten, som gjer at kopulaet kan bli kombinert med fleire verb. Den seleksjonsavgrensinga som står ved lag og bestemmer kva for hovudverb får stå i konstruksjonen, er aksjonsart.

Steg 3: tydingsutviding

I tredje steget dreier det seg om ei tydingsutviding av BLI-passiv. Dette steget synest ikkje å begynne samtidig i norsk og svensk. Det første belegget frå svensk fann eg i *Birgittas Uppenbarelsen*, og det inneber at denne fasen begynner seinast ved 1380-tida i svensk. Det første belegget frå norsk, derimot, skriv seg frå år 1472. Dette kan tyde på at norsk er meir konservativ enn svensk, men ein må ta omsyn til det faktumet at det mellomnorske materialet er ganske einsidig og at det er fullt mogleg at denne fasen begynner litt tidlegare i norsk.⁷

Tydingsutvidinga av BLI-passiv gjer at denne passivforma i dette stadiet også kan bli brukt til å uttrykkje ei passiv handling. Medan BLI-passiv i andre steget uttrykkjer mutativ passiv og set overgangen til tilstanden i fokus, er det i denne fasen sjølve handlings- eller tilnærmingsfasen i konstruksjonen som blir sett i fokus. Om ein jamfør med aksjonsartsanalysen i (12a), så blir altså ikkje overgangen som skil tilnærmingsfasen frå tilstanden sett i fokus, men heller sjølve tilnærmingsfasen.

(14a)

Vtan swa som dauidz son hulkin som [...] wardh bort kørðhir
men så som Davids son den som vart bort førd
mz wanhedhir
med vanheider

⁷ Som ei følge av svartedauden (1349-1350) gjekk den norske skrifttradisjonen i oppløysing. Likevel finst ei stor mengde skriftkjelder, i og med det har blitt overlevert tusenvis av diplom frå mellomnorsk tid (Indrebø 1951:154).

‘Som sonen til David som blei førd bort med skam.’

(Bir 232, 17-19)

(14b)

Tha ewangelium wardher læsith skal thu staa
da ewangelium blir lese skal du stå
‘Når evangeliet blir lese, skal du stå.’

(ST 140, 31-32)

(14c)

[...] kuennustodet som ligger j þære a som kallet werder Skikilstade a [...] mølle-
bruket som ligg i denne å som kalla blir Skikkelstad å
‘Møllebruket som ligg i denne åa som blir kalla Skikkelstad å.’

(1472. DN 2, 884)

Denne fokuseringa på tilnærmingsfasen kan markerast på ulike måtar. I eksempel (14a) er tilnærmingsfasen sett i fokus ved måtesadverbialet *mæ wanbedbir* ‘med skam’ som uttrykkjer måten handlinga – det å føre bort – blei utført på. Ein annan måte å setje tilnærmingsfasen i fokus på er koordinasjon (i tid og rom) av den passive handlinga med eit verb som denoterer ei vedvarande handling, som i (14b) der *wardher læsith* ‘blir lese’ er koordinert med det durative verbet *staa* ‘stå’. I (14c) uttrykkjer passivkonstruksjonen *kallet werder* ‘blir kalla’ ei habituell handling, noko som òg er eit teikn på at BLI-passiv her uttrykkjer den passive handlinga.

Trass i at BLI-passiv uttrykkjer ei passiv handling i kvar av førnemnde eksempla, må det bli lagt merke til at kopula *verda/varda* berre synest å kunne bli kombinert med perfektum partisipp av perfekte verb i denne fasen.

Steg 4: reanalyse

Det er truleg no at ein reanalyse finn stad. I steg 1 og 2 fungerte partisippet som predikat like som adjektivet i (5) og følgeleg uttrykte BLI-passiv overgangen til ein tilstand. Men det at sjølv handlingfasen i konstruksjonen blir sett i fokus i neste steget, gjer at konstruksjonen blir omstrukturert. Den syntaktiske grensa mellom verbet *verte/varda* og komplementet svinn, og konstruksjonen blir tolka som éin konstituent

der det finitte verbet fungerer som hjelpeverb (jf. Hopper & Traugott 1993:40-42; Heine 1993:116ff.).

- (15) dauidz son [wardh [bort kordhir]] >
dauidz son [wardh bort kordhir]

Når denne syntaktiske reanalysen ein gong har blitt gjennomført, kan verbalet gå gjennom fleire forandringar. Ei direkte følgd av reanalysen er at hjelpeverbet *verte/varda* mistar ytterlegare ein del av tydinga si: aksjonsarta. Dette inneber at *verte/varda* frå no kan stå med perfektum partisipp av perfektive verb og durative verb.

- (16a)
Sanctus blasius [...] wardh plagadher oc marteleradher wid sebastestadh
Sankt Blasius vart plaga og torturert ved Sebastopol
'Sankt Blasius vart mishandla og torturert ved Sebastopol.'
(ST 81, 20-22)

- (16b)
Bryllops=Bohle [...] vart Hillin den nian Dagjen fyry Jønssoch Leite 1752
bryllaups-bordet vart halde den niande dagen før jonsok leite 1752
'Bryllaupet vart halde den 9. dagen før jonsok 1752.'
(DFM 1752a)

I begge eksempla står hjelpeverbet med eit eller fleire durative verb. Når *varda* og seinare *verta* mistar den siste og sentrale leksikale eigenskapen sin, aksjonsarta, har verbet blitt til eit funksjonelt ord som merkjer av passiv. Dette kan kallast for ein semantisk reanalyse (jf. fase tre i Heine si fasering ovan).

Legg merke til at det første belegget på *verte* + PP___ [+dur] frå norsk daterer seg frå 1752. Det er det veldig seint jamført med svensk, der det første belegget er frå *Sialinna thröst* som daterer seg frå omkring 1430. Til saka høyrer at det norske skriftspråket begynte å miste fotfeste frå og med år 1450, og ved 1525 hadde dansk trengt ut norsk (nesten) fullstendig. Det tyder at dei norske skriftkjeldene som finst frå 1450 og

framover til 1800-talet neppe er representative for det norske språket. Så igjen må ein konkludere med at det er svært mogleg at også denne fasen begynner tidlegare i det norske språket.

Steg 5: generalisering av funksjonen

I neste steget skjer det ei generalisering av funksjonen. Ettersom BLI-passiv merkjer av ei passiv handling oppstår det så smått også behov for ei perfektumform av akkurat denne konstruksjonen, særleg når konstruksjonen *vere* + PP stort sett har mista mogleiken å denotere handlingspassiv.⁸ Første belegget på ei perfektumform av BLI-passiv i materialet mitt, daterer seg frå 1657. Men forma kan gjerne ha oppstått tidlegare.

(17)

[...] der kom brev i säptämer måna, at min här far war blefwen fången den 26 agusti af de bäyseska i nerlinger slakt.

’Det kom eit brev i september at far min hadde blitt teken til fange på den 26. august av bayrarane i slaget ved Nerlinger.’

(Horn 23, 12-13)

Påfallande nok dreier det seg i (17) om eit adversativt verb. Moglegvis følgjer spreinga av perfektum same vegane som før, men det trengst nærare forskning for å kunne stadfeste eller avkrefte dette.

I *Then swänska Argus* frå 1732-1734 er BLI-passiv fullt i bruk i alle tempora ved både perfektive og durative hovudverb. Jamfør (18a-b):

(18a) perfektivt hovudverb

Han swarade sig aldrig blifwit wigd med henne, utan Hon hade mot Hans wilja blifwit Hans Maitresse.

Han svarte at han aldri hadde blitt gift med henne, men at ho mot hans vilje hadde blitt elskerinna hans.’

(Argus 65, 15-17)

⁸ Sjå Propst (1999) for ei behandling av tilbakegangen for passivomskrivinga med verbet *vere*, *være* respektive *vara* i eldre fastlandnordisk.

(18b) durativt hovudverb

[...] därföré gissar jag, at han effter wanligheten blifwit chicanerad i någon Process

‘Derfor trur eg at han som vanleg har blitt sjikanert i ei eller anna rettssak.’

(Argus 43, 8-9)

Det første belegget på ei perfektumform av BLI-passiv i norsk skriv seg frå 1770.

(19)

Jora, stakkar! reint æ aavkleid vurte, || Dærfor staar ’o at ti bæra Skjurte.

‘Jorda, stakkar, har blitt avkledd fullstendig, derfor står ho aldeles naken igjen.’

(DFM 1770)

3. Eldre dansk

Eldre dansk avvik frå eldre nordskandinavisk, for allereie i den mest arkaiske teksten på dansk, *Skaanske lov* frå 1200-talet, finst det eksempel på *vorthæ* + PP frå dei første fire fasane. Ut frå dette kan ein førebels dra slutninga at dei ulike typane bruk av *vorthæ* + PP faktisk representerer ulike fasar i grammatikaliseringsskjeda til konstruksjonen.

(20a) mutativ passiv el. handlingspassiv

Sua ær ok um enløp kuna uarþær barþ ællær andra lund mislækin

så er òg om einsleg kvinne blir slått eller annan måte mishandla

‘Det gjeld òg, når ei einsleg kvinne blir slått eller mishandla på anna vis.’

(SkL 176, 1-2)

(20b) handlingspassiv

Uarþær börnæ iorþ uloflikæ sald ællær kœpt

blir barns land ulovleg selt eller kjøpt

‘Når barna sitt land blir ulovleg selt eller kjøpt.’

(SkL 29, 3)

(20c) vedvarande handling

uarþær annær man haldin sua at han muhi æi misgøræ andrum manni

blir annan mann halde så at han kan ikkje misgjere a nan mann
 'No blir det halde igjen ein mann, så at han ikkje kan misgjere ein annan.'
 (SkL 75, 8-9)

Konstruksjonen *uarþær barþ* 'blir slått' i (20a) er eit typisk eksempel på mutativ passiv med adversativ tyding. Den andre BLI-passiv i setninga, *uarþær mislækin* 'blir mishandla', synest likevel å uttrykkje handlingspassiv på grunn av måtesadverbialet *andra lund* 'på anna vis'. Det same gjeld *uarþær sald*, respektive *køpt* i (20b), der fokuseringa på handlingsfasen er markert av adverbialet *uloflika* 'ulovleg'. BLI-passiv i (20c) denoterer ei vedvarande handling, fordi *uarþær* står med eit durativt verb, *halda* 'halde igjen'.

Riktig nok finst det berre eitt belegg frå fjerde steget i *Skaanske lov*, så at det kanskje ikkje er heilt rett å plassere bruken av *uarþæ* + PP i steg fire. At den etter måten moderne bruken av BLI-passiv i denne teksten likevel ikkje er noko unntak viser følgjande eksempel frå teksten *legenda om St. Christina* frå omkring 1300. I dette eksemplet står hjelpeverbet *worth* med perfektum partisippet av det durative verbet *spotta* 'håne'. Følgjeleg uttrykkjer *worth spottæth* ei vedvarande handling.

(21)

Vrbanus scammathæs tha withær [sic sialf a]t han worth swo spottæth af
 Urbanus skjemdest da ved seg sjølv at han vart så spotta av sin
 eghæn dotær.
 si eiga dotter
 'Urbanus skamma seg over at han blei så håna av si eiga dotter.'

(St. Christ. 1v13-14)

Skaanske lov er den mest arkaiske gammaldanske teksten som vi har og det gjer at det er uråd å vise korleis BLI-passiv utvikla seg i dansk. Belegga frå *Skaanske lov* synest likevel å peike ut at utviklinga av BLI-passiv i dansk har gått føre seg på akkurat same måte som i dei nordskandinaviske måla. Eit anna spørsmål er kvifor dansk avvik frå nordskandinavisk når det gjeld utviklinga av BLI-passiv.

Eg trur det finst to moglege forklaringar for at utviklinga i dansk gjekk føre seg så mykje tidlegare. På den eine sida kan ein gå ut frå at grammatikaliseringa av konstruksjonen *vorthæ* + PP til ein riktig passivkonstruksjon var ei språkintern utvikling med Danmark som kjerneområdet. Det vil seie at sjølve avsemantiseringsprosessen tok til i dansken. Frå det danske målområdet spreidde fenomenet seg truleg via Skåne sakte nordover, først til det svenske og seinare til det norske målområdet. Ei grammatikaliseringsskjede som i (20a-c) skulle ein i så fall kunne rekne som eit bevis på den språkinterne utviklinga. Ein kan derimot òg sjå på bruken av BLI-passiv i gammaldansk som eit resultat av språkkontakten med middelnedertysk. I hansatida blei dei fastlandnordiske språka påverka av middelnedertysk, jamvel om graden av påverknad varierer med språket. Dansken kom under særst sterkt kulturelt press frå middelnedertysken og vart mykje påverka. No er utviklinga av ei passivomskriving med **werðan* felles for dei germanske språka. Den middelnedertyske pendanten til den gammalgermanske konstruksjonen er *werden* + PP. Men før ein kan danne ei meining om ein eventuell påverknad av middelnedertysk på utviklinga av BLI-passiv i gammaldansk, skal ein undersøkje bruken av *werden*-passiv i middelnedertysk. Dertil har eg kartlagt bruken av *werden*-passiv i nokre middelnedertyske tekstar. Det viser seg at bruken av *werden*-passiv alt i den eldste teksten, det er *Stadtrecht van Lübeck* som er frå ca. 1270, står på det fjerde steget. Det vil seie at han blir brukt til å uttrykkje både mutativ passiv (22a), handlingspassiv (22b) og vedvarande passiv (22c).

(22a)

De *be gripen wert* bi enes echten mannes wiue
den gripen blir hos ein.GEN ektemann.GEN kvinne
'Han som blir funnen hos ei gift kvinne.'

(LüR 42)

(22b)

So we des nachtes inder strate geit. vnde van iemende *wert up gehalten*.
så kven nattetid i-den gate går og av nokon blir stansa
'Så om folk som går på gata om natta og blir stansa av nokon.'

(LüR 72)

(22c)

De be gripen wert bi enes echten mannes wiue de *schal getoget*
 den gripen blir hos ein.GEN ektemann.GEN kvinne den skal dregen *werden*
 van
 bli frå
 dem wiue. per Priapum. dor de stat in den straten vp. vnde neder. den
 kvinne per priapum gjennom den by i dei gater opp og ned
 'Han som blir funnen hos ei gift kvinne, skal halast bort frå kvinna og slepast per
 priapum gatelangs gjennom byen.'

(LüR 42)

Grammatikaliseringa av middelnedertysk *werden*-passiv har altså kome litt lenger jamført med sitt gammaldanske motstykke. Denne grammatikaliseringsprosessen liknar på utviklinga i nordskandinavisk, for den gammalsaksiske passivomskrivinga med *uuerðan* kunne einast stå med perfektive verb (Rauch 1992:163ff.).⁹ På grunn av situasjonen i middelnedertysk er det altså godt mogleg at bruken av BLI-passiv i gammaldansk er eit resultat av språkkontakt, ettersom dansktalande vart konfronterte med ein annan, men ikkje heilt framande bruk av mellomnedertysk *werden*-passiv, noko som kan ha påskunda utviklinga av BLI-passiv.

Førebels høyrest begge forklaringar plausible ut, så det trengst meir forskning innan ein kan uttale seg meir bestemt om grammatikaliseringa BLI-passiv i gammaldansk.

Når det gjeld oppkomsten av perfektumformer av BLI-passiv er eldre dansk i takt med eldre svensk. Ifølgje Falk og Torp (1900:174-75) oppstår perfektumforma *er vorden/bleffuen* + PP alt i 15. hundreåret, men forma blir ikkje vanleg før enn i 16. og 17. hundreåret.

4. Samandrag

⁹ Ei stikkprøve i den gammalsaksiske *Heliand* frå omkring år 830 stadfestar at passivomskrivinga med *uuerðan* står på steg to, sjølv om det finst einstaka belegg frå steg tre. Ein kan likevel ikkje utan vidare rekne språket i *Heliand* for den eldre fasen av middelnedertysk.

I denne artikkelen har eg gjort greie for grammatikaliseringa av BLI-passiv i eldre fastlandnordisk. Det viser seg likevel at denne utviklinga ikkje går føre seg parallelt i desse tre språka. Grammatikaliseringsprosessen i dei nordskandinaviske språka kan kartleggjast nøyaktig, medan bruken av BLI-passiv i den eldste gammaldanske teksten allereie står på eit nokså moderne steg.

Utviklinga av BLI-passiv i eldre norsk og svensk går ut på avsemantisering av kopulaet, og seinare hjelpeverbet i konstruksjonen. Ut frå materialet mitt har eg påvist fem ulike diakrone delprosessar i sjølve avsemantiseringsprosessen:

1. I urkonstruksjonen står alle leksikalske eigenskapar ved verbet *verða/varþa* ved lag. Dette inneber at verbet først og fremst har mutativ aksjonsart. I tillegg har det modalt innhald. Kopulaet står einast med perfektum partisipp av perfekte, adversative verb. Sjølve konstruksjonen denoterer mutativ passiv.
2. I følgjande steg står kopulaet med perfektum partisipp av perfekte verb anten dei har adversativ tyding eller ikkje. Òg i dette steget denoterer konstruksjonen mutativ passiv.
3. På grunn av ei tydingsutviding skiftar fokuset for konstruksjonen i tredje steget. I motsetning til førre steget blir handlingsfasen i konstruksjonen fokusert. Det inneber at konstruksjonen denoterer handlingspassiv i staden for mutativ passiv.
4. Følgda av dette skiftet i fokus er reanalyse. Grensa mellom det finitte verbet og predikatet svinns og konstruksjonen blir oppfatta som éin konstituent. Dette ber i seg at konstruksjonen blir open for perfektum partisipp av durative verb.
5. I siste steget blir konstruksjonen generalisert. Det oppstår perfektumformer av BLI-passiv og dermed dannar han eit fullstendig paradigma.

Situasjonen i eldre dansk er annleis. Alt i dei eldste danske tekstane står passivomskrivinga *vortha* + PP står på steg tre, eller eventuelt fire. Grunnen for dette er ikkje kjend, men det finst to plausible forklaringar. Den

første går ut på at det danske språkområdet er sjølv kjerneområdet for utviklinga. Men det er også mogleg at den moderne bruken av BLI-passiv i gammaldansk er kontaktindusert. Som følge av den intensive språkkontakten med middelnedertysk i hansatida kan utviklinga av BLI-passiv ha blitt påskunda av bruken av *werden*-passiv i middelnedertysk som står på steg fire.

Med omsyn til utviklinga av perfektumformer av BLI-passiv går dansken i takt med det svenske språket.

Kjeldetekstar

- Argus : *Then swänska Argus*. Utg. av Bengt Hesselman & Martin Lamm. 1994. Stockholm: Svenska vitterhetssamfundet.
- Beowulf: *Beowulf and the Fight at Finnsburg*. Utg. av Fr. Klaeber. 1950. Lexington: Heath.
- Bir: *Heliga Birgittas Uppenbarelser I*. Utg. av G.E. Klemming. 1858. Stockholm: Svenska Fornskrift-Sällskapet.
- Bur : *Codex Bureanus*. I: *Ett forn-svenskt legendarium*. Utg. av George Stephens. 1847-58. Stockholm: Svenska Fornskrift-Sällskapet.
- DFM : *Den fyrste morgonblånen: tekster på norsk frå dansketida*. Utg. av Kjell Venås. 1990. Oslo: Novus.
- DN : *Diplomatarium Norvegicum: Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slægter, sæder, lovgivning og rettergang i middelalderen*. Utg. av Christian C.A. Lange, Carl R. Unger et al. 1849-. Oslo: Norsk historisk kjeldeskrift-institutt.
- DR : *Danmarks Runeindskrifter*. Lis Jacobsen & Erik Moltke. 1942. København: Ejnar Munksgaards Forlag.
- EK : *Erikskrönikan enligt Cod. Holm. D2*. Utg. av Rolf Pipping. 1963. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Gula : *Den eldre Gulatingslova*. Utg. av Bjørn Eithun, Magnus Rindal & Tor Ulset. 1994. Oslo: Riksarkivet.
- Horn : *Agneta Horn. Beskrivning över min vandringstid*. Utg. av Gösta Holm. 1959. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kgs : *Konungs skuggsiá*. 1983. Utg. av Ludvig Holm-Olsen. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- LüR : *Das mittelniederdeutsche Stadtrecht von Lübeck nach seinen ältesten Formen*. Utg. av Gustav Korlén. 1951. Lund: Gleerup.
- SkL : *Skaanske lov*. I: *Danmarks gamle landskabslove*, Vol. I1. Utg. av Johannes Brøndum-Nielsen & Svend Aakjær. 1933. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.
- ST : *Sialinna throst*. Utg. av Samuel Henning. 1954. Stockholm: Svenska Fornskrift-Sällskapet.
- St. Christ : *Legende om Sancta Cristina*. I: *Fragmenter af en legendesamling i Cod.*

- Holm. K48.* Utg. av Paul Diderichsen & Holger M. Nielsen. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund.
- Str : *Strengleikar. An Old Norse Translation of Twenty-one Old French Lais.* Utg. av Robert Cook & Mattias Tveitane. 1979. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- VgL : *Äldre Västgötalagen.* Utg. av Elias Wessén. 1965. Stockholm: Norstedts.
- Yonec : *Yonec. I: Les lais de Marie de France.* Utg. av Jean Rychner. 1978. Paris: Éditions Champions.
- Yvain : *Le chevalier au lion* [Crestien de Troyes]. Utg. av David F. Hult. 1994. Paris: Le livre de poche.
- Ög : *Östergötlands Runinskrifter.* Erik Brate. 1911. Stockholm: Norstedt & söner.

Litteratur

- Abraham, W. 1992. 'The emergence of the periphrastic passive in Gothic'. *Leuvense Bijdragen* 81/1-3, 1-15.
- Bybee, Joan, Revere Perkins & William Pagliuca. 1994. *The Evolution of Grammar*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Engdal, Elisabet. 1999. The choice between *bli*-passive and *s*-passive in Danish, Norwegian and Swedish. NORDSEM Report 3.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norske referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Falk, Hjalmar & Alf Torp. 1900. *Danske-norskens syntax i historisk fremstilling*. Kristiania: Aschehoug & Co.
- Frary, L.G. 1929. *Studies in the syntax of the Old English passive*. Doktoravhandling, Baltimore.
- Hanssen, Eskil, Else Mundal & Kåre Skadberg. 1975. *Norron grammatikk*. Oslo, Bergen & Tromsø: Universitetsforlaget.
- Haspelmath, Martin. 1990. 'The Grammaticization of Passive Morphology'. *Studies in Language* 14-1: 25-72.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 1997. *Norron ordbok*. Oslo: Det norske samlaget.
- Heine, Bernd. 1993. *Auxiliaries: cognitive forces and grammaticalization*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Heusler, A. 1950. *Altisländisches Elementarbuch*. Heidelberg.
- Hopper, P.J. & E. Closs Traugott. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Indrebø, Gustav. 1951. *Norske målsoga*. Bergen: A.S John Griegs boktrykkeri.
- Kalkar, Otto. 1892-1901. *Ordbog over det ældre danske sprog*. København: Universitets-jubilæets danske samfund.
- Mikkelsen, K. 1975 [1911]. *Danske ordføjjingslære med sproghistoriske tillæg*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Moignet, Gérard. 1976. *Grammaire de l'ancien français*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Nygaard, Marius. 1966 [1905]. *Norron syntax*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

- Propst, Ron. 1990. *Bruk av den omskrivne passiv i Konungs skuggsiá. Ein analyse av bruken av vera og verða + PP med omsyn til pendantane i gotisk, gammalhögtysk og gammalengelsk*. Hovudoppgåve, Rijksuniversiteit Groningen.
- . 1999. Periphrastic passive in older Scandinavian: function and distribution. MS, Rijksuniversiteit Groningen [Førelæsing på TABU-dag, 18. juni 1999].
- Rauch, Irmengart. 1992. *The Old Saxon Language*. New York [etc.]: Peter Lang.
- Söderwall, K.F. 1884-1918. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund.
- Torp, Arne. 1982. *Norsk og nordisk før og nå*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Öhlin, P. 1918. *Studier över de passiva konstruktionerna i fornsvenskan*. Doktoravhandling, Lunds Universitet.